

QUÈ ÉS LA ILLUSTRACIÓ? A PROPÒSIT DEL COMTE DE BUFFON

MARTÍ DOMÍNGUEZ

DIRECTOR DE LA REVISTA *MÈTODE*. JARDÍ BOTÀNIC DE LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA, UNIVERSITAT DE VALÈNCIA.

Paraules clau: *comte de Buffon, Il·lustració, sapere aude, divulgació científica*

What is Enlightenment? With respect to the Count of Buffon

Summary: *This text analyses the role played by the Count of Buffon, both as writer and style setter. At the same time the author values whether the main characteristic of Enlightenment is the Kantian sapere aude or the dissemination of knowledge. Finally, he calls into question the overuse of the term «enlightened» to refer to the eighteenth century Spanish erudites.*

Key words: *count of Buffon, Enlightenment, sapere aude, popularization of science*

Immanuel Kant, en el seu opuscle titulat *Què és la Il·lustració?*, resumeix la Il·lustració amb la fórmula *sapere aude*, que ens diu que significa: «atreveix-te a veure les coses tal com són i no com te les han ensenyat o com les pensa la majoria; busca i defensa la veritat que tu, personalment i individualment, has trobat; confia en les forces del teu enteniment i passa pel sedàs de l'experiència i de la crítica tot el que et proposen els altres que penses i faces». I és ben cert que la Il·lustració és aquest dret al lliure pensament, a passar pel sedàs de l'experiència els fets i a refutar tot allò que no s'haja confirmat d'una manera empí-

rica. La Il·lustració defensa per sobre de tot el dret a buscar i defensar la veritat que cadascú ha cregut descobrir, sempre i quan aquesta se sustente sobre fets i no sobre dogmes o creences. També Moses Mendelssohn, contemporani de Kant, escrivia el 1784, contestant a aquesta mateixa pregunta, que «les llums semblen referir-se a un coneixement racional i a un saber fer que permet una reflexió raonable sobre les coses de la vida humana».

I, tanmateix, aquestes definicions —o manera de valorar la Il·lustració— em semblen incompletes. Perquè és cert que la Il·lustració o el conreu de les llums (o la *Aufklärung*, de la qual Goethe va ser potser el millor exponent) està impregnada de racionalisme, d'aquest desig clarificador, de posar ordre i concert al coneixement humà, i de destriar allò que és substancial del que és trivial i obscur. Però, d'alguna manera, aquesta és l'actitud pròpia de tot conreu científic, i és el que ha esperonat tantes i tantes biografies d'investigadors al llarg dels segles: la recerca de la «veritat», la confiança d'arribar algun dia —per emprar les paraules de Mendeléiev, del qual enguany es commemora el centenari de la seua mort— «a un món ple de ciència, indústria i germanor i amiat amb la naturalesa».

I, tanmateix, la Il·lustració té lloc principalment al segle XVIII, i resulta difícil parlar d'il·lustrats en èpoques anteriors i posteriors. Potser proliferen més els epígons, però això és conseqüència del retard de l'arribada d'aquest moviment (com ara a Espanya, Itàlia o Alemanya). En el segle XVIII es produeixen per primer cop les circumstàncies favorables per a un embranzida popular del coneixement. Com ha explicat Martine Comberousse (1999), ens trobem per primera vegada en la història de la humanitat amb un equilibri entre la modernització de la impremta i l'augment de lectors, amb un públic alfabetitzat amatent a les descobertes i amb el desig de saber. I, si per una banda aquest públic delerós donarà lloc al naixement de la novel·la (des de Richardson i Diderot fins al *Werther* de Goethe i l'arrencada del romanticisme), també originarà una pruija pel coneixement que farà que un projecte de l'envergadura de l'*Enciclopèdia* de Diderot i D'Alembert siga un èxit. És el que Frédéric Charbonneau (2006), en el seu llibre *L'art d'écrire la science*, titlla com la *metamorfosi del savi*.

Tan sols això, aquest deler de saber, explica l'èxit dels textos de popularització de la ciència. Quan Voltaire, després del seu llarg exili a Londres, va tornar a París, es va quedar sorprès que «tothom comença a fer el geòmetra i el físic». En els salons es discuteix sobre física i matemàtiques (sobre Pascal, Descartes, Copèrnic i Galileu), i el gran dinamitzador d'aquesta moda és Bernard de Fontenelle, el secretari de l'Acadèmia Francesa i autor dels *Entretiens sur la pluralité des mondes*, un entretingut llibre de divulgació de la física copernicana. En el pròleg s'explica el mètode de treball emprat: «He volgut tractar la filosofia de manera que no fóra filosofia; he intentat conduir-la fins un punt que no fóra ni massa àrida per a la gent normal ni massa senzilla per als savis. Es pot fer buscant el punt en el qual la filosofia és profitosa per a tothom». La ciència es pot divulgar, pot resultar atractiva per a tothom, tan sols requereix una certa habilitat literària i un mínim de paciència per part del lector. «Tan sols demane a les dames per a tot aquest sistema filosòfic, la mateixa aplicació que cal posar a la princesa de Clèves, si es vol seguir bé la intriga, i obtindre el màxim pla-

er», insisteix Fontenelle. D'aquesta manera, amb els seus treballs va popularitzar la ciència per a les «dames», i va crear un ampli públic lector (format, és clar, també per homes), delerós de saber més del coneixement científic del món.

Sens dubte, com diu Jean de Viguierie (1995), la primera generació de les Llums ha rebut de Fontenelle aquest tarannà llibertí. És a dir, el gust de plaure, la pruija de triomfar fora de l'àmbit estricte de l'especialitat, l'afany d'incidir sobre la societat i fer-se sentir. El científic es fa escriptor i l'escriptor, científic («tothom fa el geòmetra»). I, en aquest sentit, potser el millor escriptor-científic del segle XVIII haja estat el comte de Buffon. L'autor de la *Història natural* encarna a la perfecció aquesta metamorfosi del savi.

Buffon i la història de la *Història natural*

No crec que siga una exageració dir que Buffon és el divulgador científic més important del segle XVIII. Ni Fontenelle, ni Maupertuis, ni l'abat Pluche, ni els escrits naturalístics de Rousseau o Voltaire, poden competir amb l'impacte dels quaranta-quatre volums de la *Histoire naturelle*. Réaumur acusava Buffon, i el seu col·laborador Louis Daubenton, d'emprar segones fonts i no els resultats de la pròpia experiència: «Sé que han fet molts extractes de naturalistes i de viatgers, però no sé que hagen observat ells mateixos», deia l'autor de les *Mémoires sur les insectes*. I té part de raó, però en la postil·la també hi ha un punt d'enveja i de rivalitat. Per a Buffon, l'observació es tractava d'un assumpte secundari, sobretot si les fonts que s'empraven eren fiables i segures. Entre altres coses, perquè la *Història natural* no aspira a presentar descobertes exclusives, sinó a fer un balanç del que ja se sap i traure'n les conclusions. A l'igual que la *Histoire générale des voyages* de l'abat Prévost, que és una compilació del que els viatgers han vist, Buffon inicia una tasca pareguda, però en aquest cas amb una sòlida empremta filosòfica, amb el desig de traure conclusions sobre el funcionament de la natura i el lloc que hi ocupa l'home.

Els tres primers volums, publicats l'any 1749, els consagra a la història de la terra i de l'home. Com diu Jacques Roger (1989), de seguida els filòsofs el reconeixen com un dels seus (cosa que no es podia dir amb tanta seguretat de Réaumur). Buffon encapçala el volum dedicat a l'home amb aquesta advertència: «Per gran que siga l'interès que tenim a conèixer-nos, quasi gosaria a dir que el nostre propi ésser és el que menys coneixem». I, en efecte, ens descobreix tot al llarg de centenars de pàgines la nostra naturalesa, casos sorprenents com els siamesos, malformacions teratològiques, els costums dels pobles sobre la circumcisió, la castració, la virginitat, el matrimoni... Però la part que més sobta els lectors —fins a l'extrem de fer que la primera edició de tres mil exemplars s'exhaurira en una setmana— és la dedicada a la generació, i especialment a la descripció dels espermatozous, amb fragments tan suggerents com aquest:

Vaig fer traure de les vesícules seminals d'un home mort violentament, el cadàver del qual encara era calent, tot el licor que hi havia en elles; i posant-lo en un vidre de re-

llotge tapat, vaig prendre'n amb un escuradents una gota prou gruixuda, i la vaig posar en el portaobjectes d'un excel·lent microscopi doble.

El comte de Buffon —com abans faria Leeuwenhooek— es pren la precaució d'assenyalar que la seua investigació no interfereix amb la seua fertilitat, i que aquells espermatozous que es veuen en les làmines són els d'un altre, en aquest cas els d'un ajusticiat. En aquesta descripció de l'home és on Buffon mostra el que serà el seu estil literari, i que els lectors després buscaran amb afany en els volums següents de la *Història natural*. En la forma narrativa, s'hi troba una seguretat inusual, una facilitat retòrica inesperada; no es tracta exclusivament d'un text científic, però tampoc no cau en facilitats exultants que caracteritzarien alguns dels epígons, com Bernardin de Saint-Pierre o el mateix Jean-Jacques Rousseau. Buffon parla amb naturalitat dels assumptes més espinosos o dels més lírics, amb una gran capacitat per a la descripció, i sempre mantenint una elegància i unes maneres impecables.

El 1757, Buffon va començar a publicar els volums dedicats als quadrúpedes. En la introducció, tranquil·litza el lector; es parlarà d'animals, però també hi haurà filosofia i literatura:

Com que els detalls de la *Història natural* no són interessants més que per a aquells que s'apliquen únicament a aquesta ciència i com que en una exposició tan llarga com aquesta de la Història particular de tots els animals regna necessàriament massa uniformitat, hem pensat que la majoria dels nostres Lectors ens agrairia que de tard en tard talle el fil d'aquest mètode que ens limita amb discursos en els quals fem una reflexió sobre la Naturalesa en general i tractem els seus efectes en conjunt.

I així és, Buffon trenca aquesta «uniformitat» de la història natural introduint descripcions molt personals i literàries dels animals. Si Daubenton és «l'observador» (qui fa les feixugues descripcions morfològiques), Buffon exerceix de filòsof i artista, qui embelleix «el mètode que ens limita» i el fa atractiu i simpàtic per a qualsevol lector. Amb descripcions plenes d'encuny literari, com aquesta del gos:

Més dòcil que l'home, més abjecte que qualsevol altre animal, no sols el gos s'intrueix en poc de temps, sinó que fins i tot s'adapta als moviments, a les maneres, a tots els comportaments d'aquells que el manen; pren el to de la casa en què viu; com altres criats, és superb entre els grans i rústic en el camp: sempre seguint el seu mestre i atent tan sols als seus amics, no fa cap atenció a la gent indiferent, i es declara obertament en contra d'aquells que, per la seua condició, no estan fets més que per importunar...

És una percepció subjectiva inserida hàbilment en un corpus científic objectiu i contrastat. Buffon diu la seua, opina, cau en la digressió, en el comentari càustic o graciós, com ara

quan escriu de la girafa: «un dels més grans animals i que, sense ser nociu, és al mateix temps un dels més inútils», o quan s'excedeix en les descripcions dels amors dels pardals:

Hi ha pocs ocells tan ardents, amb tanta força en l'amor com el teuladí; l'han vist copular vint vegades seguides, sempre amb la mateixa ànsia, la mateixa trepidació, la mateixa expressió del plaer; i, tot i que sembla estrany, la femella sembla cansar-se abans d'un joc que hauria de fatigar-la menys que al mascle, si bé pot causar-li menys plaer, perquè no hi ha preliminars, no hi ha manyagues, no hi ha varietat; molta petulància sense tendresa, moviments sempre apressats, tot just indicatius d'una necessitat de satisfacció per la pròpia satisfacció. Compareu els amors dels coloms amb els dels teuladins i veureu tots els matisos que van d'allò físic fins a allò moral.

Però tot això podria fer pensar que Buffon tergiversa la ciència. És cert que de vegades el seu punt de vista sobre la natura és molt personal; tanmateix, el gran mèrit de Buffon és d'haver-se fet llegir, d'haver animat la gent a empassar-se descripcions naturalístiques —restringides a un públic molt concret— per tal de trobar aquestes pinzellades plenes de gràcia. I en aquest discurs introdueix el seu parer, de vegades força innovador i arriscat, com ara quan explica la proximitat de l'home amb l'orangutan:

[...] un simi que sap dur armes, que empra pedres per atacar i pals per defensar-se i que, per altra banda, és més paregut a l'home que el *pitec*, perquè a més de no tenir cua [...] té una mena de semblant que s'aproxima al de l'home, per aquesta raó els habitants del seu país no han dubtat a associar-lo a l'espècie humana amb el nom d'Orang-utang, que significa «home silvestre», no és efectivament més que un animal, però un animal tan singular que l'home no el pot contemplar sense entrar dins d'ell mateix, i sense estar convençut que el cos no és la part més essencial de la seua naturalesa...

Buffon ens adverteix que el cos no és la part més substancial de la nostra naturalesa. Perquè si ens limitem a ell, morfològicament no som més que simis. Unes idees que conrearàn després altres filòsofs (entre ells, el seu deixeble Jean-François Lamarck, com ha assenyalat Agustí Camós en la seua introducció de la *Filosofia zoològica*) i que, d'alguna manera, s'anticipen a l'obra de Charles Darwin. Per això, com indica Ernst Mayr (1982), Buffon és, junt amb Aristòtil i Darwin, l'estudiós dels organismes vius amb major èxit i influència de tots els temps.

El discurs sobre l'estil

Buffon és —i ho sap— un bon escriptor. Goethe confessaria: «Vaig nàixer el 1749, aquell any que foren publicats els tres primers volums de l'obra de Buffon: i done molta importància a aquesta coincidència». Jean-Jacques Rousseau el consideraria el seu mestre lite-

rari («c'est la plus belle plume de son siècle»), del qual no sols imitaria l'estil sinó també la forma de treballar per analogies (com ha explicat Starobinsky (1964)). Després de l'èxit dels seus primers volums de la *Història natural*, Buffon és elegit a l'Acadèmia Francesa, i en el discurs de recepció evita el tema científic, com potser haguera estat el més habitual, i es decanta per una matèria que ha d'interessar tots els acadèmics, però que alhora reclama tot el seu esforç: l'art d'escriure. Com diu René Nolle (1912), Buffon deliberadament trenca la tradició de l'Acadèmia de fer un discurs intranscendent i fàcil, a vessar de llocs comuns, i s'aplica seriosament a explicar la seua manera de veure l'escriptura. Crec que es tracta d'un dels textos més interessants del segle XVIII; al davant dels acadèmics (Fontenelle, Marivaux, Montesquieu...), els explica el seu mètode literari:

L'estil no és més que l'ordre i el moviment que posem als pensaments. Si els encadenem estretament, si els premem, l'estil es torna ferm, nerviós i concís; si els deixem, l'estil serà difús, pobre i engavanyat. Per a escriure correctament, cal conèixer exhaustivament el tema sobre el qual es vol dissertar: escriure bé és al mateix temps pensar bé, sentir bé, i entregar-se bé.

Escriure és ordre, claredat, estructurar amb correcció el text. Cal posar la mateixa dedicació en totes les parts del text, evitar les pàgines irregulars, la manca d'unitat estilística. Amb aquest comentari critica particularment Montesquieu i la manca d'estil de *L'esperit de les lleis*.

Sense aquest ordre els autors que escriuen com parlen, tot i que parlen molt bé, escriuen malament; els que s'abandonen a la seua imaginació, agafen un to que no poden sostenir; els que escriuen en diferents moments fragments deslligats no aconsegueixen mai reunir-los sense transicions forçades; en una paraula, hi ha moltes obres fetes amb fragments, i molt poques realitzades d'una sola peça.

No es pot escriure com es parla (una clara al·lusió a Diderot), ni tampoc es pot crear des de l'atzar: l'estil requereix disciplina, seguir els passos preestablerts, ser fidel a allò que es volia dir.

Res més lluny de la gràcia que el desig de posar pertot arreu fets i idees enginyoses; res no és més contrari a la llum que ha de fer una obra que aqueixes espurnes obtingudes a força de fer colpejar els mots els uns contra els altres, i que tan sols ens sorprenen durant alguns segons per a deixar-nos després en les tenebres. Lluny d'admirar-los, els compadim pel temps que han perdut buscant noves combinacions de síl·labes, per a no dir més que el que tothom diu. Aquest defecte és propi dels esperits cultivats, però estèrils: tenen mots en abundància, però cap idea.

Escriure bé requereix ser senzill en la forma, humil, evitar un to petulant, posar-ho tot per resultar clar. Aquest comentari sembla dirigit a Jean-Jacques Rousseau, que abusa de les exclamacions, dels apòstrofs, del to encés, de les interjeccions.

Les obres ben escrites són les úniques que passaran a la posteritat, perquè la singularitat dels fets o dels descobriments no és garantia d'immortalitat. L'estil no pot ni furar-se, ni transportar-se, ni alterar-se: si és elevat, noble, sublim, l'autor serà igualment admirat en tots els temps, perquè sols la veritat és perenne, i, fins i tot, eterna. L'estil és el mateix home.

Per a Buffon és l'habilitat literària el que fa una obra immortal, més que les descobertes o les observacions noves (com s'ha vist que li recriminava Réaumur). I el que és indubtable és que si avui es llegeixen encara fragments de la *Història natural*, si un ample recull figura a *La Pléiade* junt amb els prohoms de la literatura francesa, no és per les descobertes científiques, sinó bàsicament per la puresa de l'idioma. Per l'excel·lència del seu estil.

A propòsit de què és la Il·lustració?

La Il·lustració, doncs, no sols és aquest *sapere aude*, no sols és aquest pas del sedàs de l'experiència i de la crítica, sinó que també duu aparellada una forma, una publicitat, una actitud pública i, en alguns casos, de combat ideològic. És la unió de la ciència i de la literatura per a fer publicitat d'una idea justa i gosar canviar el món. Molts d'aquests filòsofs patiren en les seues carns les conseqüències del seu protagonisme públic i alguns anaren a presó (Voltaire, Diderot), o foren perseguits (Montesquieu, Jean-Jacques Rousseau), o es veieren forçats a presentar una retractació (Helvetius o el mateix Buffon). La perillositat de les Llums no rau sols en les noves idees, sinó també en la forma atractiva i popular de presentar-les.

Sovint s'oblida aquesta característica fonamental. En aquest sentit, crec que s'abusa de l'etiqueta d'il·lustrat per a referir-se a savis o erudits del segle XVIII espanyol (com ara Gregori Mayans, Cavanilles, Pérez Bayer, Jovellanos, Juan Bautista Muñoz, Juan Pablo Forner...). La major part d'ells no practicaren la divulgació, i quan ho feren —com ara Cavanilles— fou molt a repèl (Domínguez, 2005). Tampoc està massa clar que tots ells conrearen el *sapere aude*, però això ja és una altra història. Ací tan sols volia assenyalar que tot aquest xim-xim pro il·lustrat que s'ha estès per les nostres terres (amb la creació fins i tot d'un Museu de la Il·lustració a València) resulta prou desenfocat i ben allunyat del tarannà de les Llums.

Al capdavall, l'estil fa la Il·lustració. I aquest estil consisteix bàsicament a difondre el saber. En una *mise en scène* ni massa àrida per a la gent normal ni massa senzilla per als savis. Es pot fer, com ens advertia l'amable Fontenelle, buscant el punt en el qual la filosofia és profitosa per a tothom.

Bibliografia

CHARBONNEAU, F. (2006), *L'art d'écrire la science: Anthologie de textes savants du XVIIIe siècle français*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes.

COMBEROUSSE, M. (1999), *Histoire de l'information scientifique et technique*, Paris, Nathan Université.

DOMÍNGUEZ, M. (2005), «Observacions sobre Cavanilles en París». A: *El llegat de Cavanilles*, València, Ciutat de les Arts i les Ciències, Generalitat Valenciana.

MAYR, E. (1982), *The growth of biological thought: Diversity, evolution, and inheritance*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.

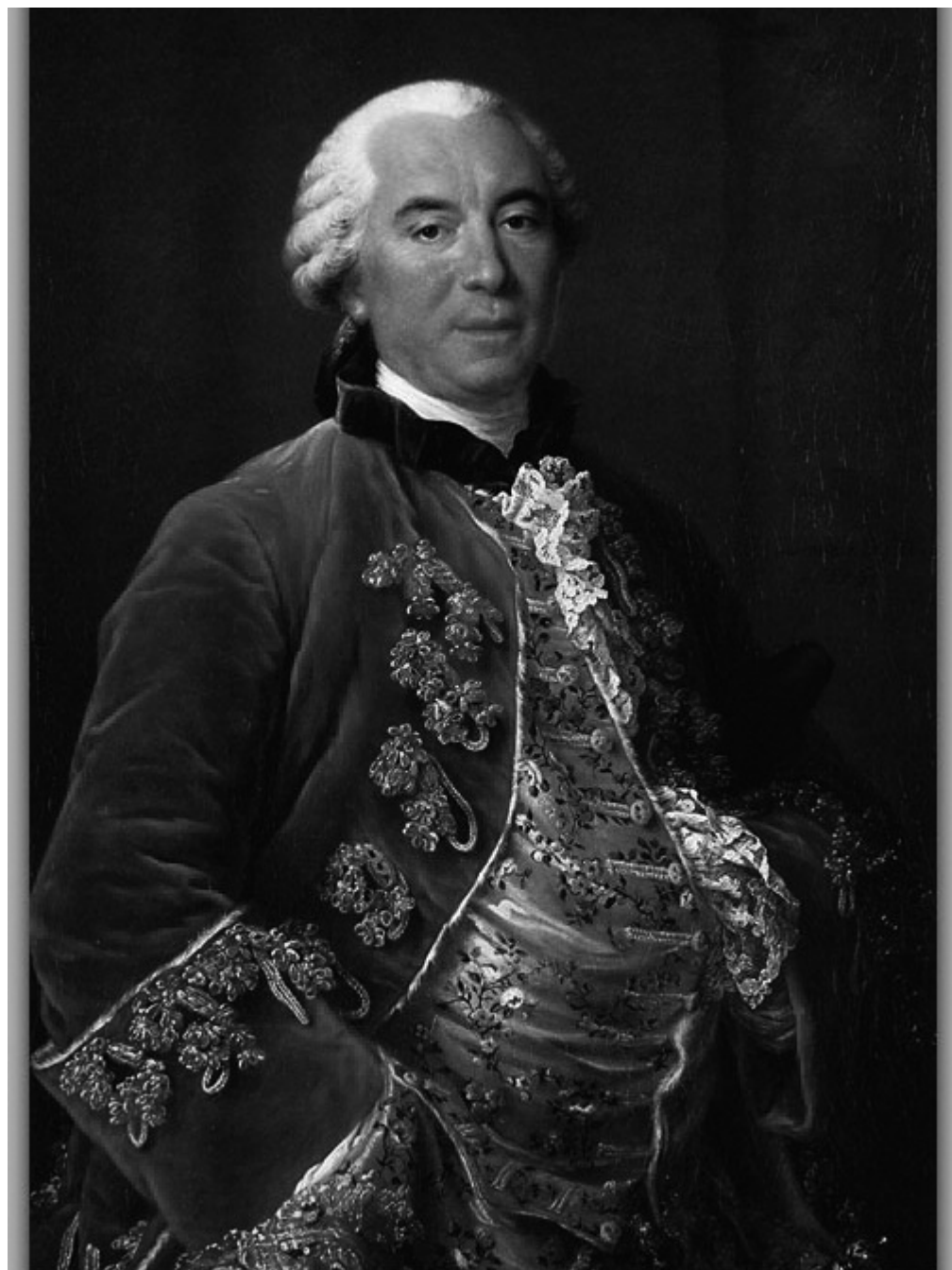
NOLLET, R. (1912), *Introduction et notes au «Discours sur le style»*, Paris, Librairie Hachette.

ROGER, J. (1989), *Buffon, un philosophe au Jardin du Roi*, Paris, Fayard.

STAROBINSKI, J. (1964), «Rousseau et Buffon». A: *J. J. Rousseau et son oeuvre: Problèmes et recherches*, Paris, Librairie Klincksieck.

VIGUERIE, J. de (1995), *Histoire et dictionnaire du temps des Lumières*, Paris, Bouquins, Robert Laffont.

Musée Buffon à Montbard

